

Traducció, tradició, traïció: al·lòtrops (o quasi) confluents

Josep Murgades

Universitat de Barcelona. Departament de Filologia Catalana i Lingüística General
Gran Via de les Corts Catalanes, 585
08007 Barcelona
murgades@ub.edu
ORCID: 0000-0002-7486-6830

Resum

En aquest text em permeto fer una reflexió molt general i lliure sobre els termes exposats en el títol. Res a veure, per tant, amb cap aportació original fruit d'una recerca innovadora. M'estenc en algunes consideracions sobre conceptes i realitats afins a la teoria i a la pràctica de la traducció, prou perquè en quedi palès un cop més que totes dues resulten del tot indistingibles. I perquè, en el millor dels casos, tot plegat contribueixi a fer-nos més cabal de la solta i la volta de l'activitat professional a què, de manera més ocasional o sistemàtica, ens lliurem: la de traduir.

Paraules clau: traducció; tradició; traïció; traducció catalana

Abstract. *Translation, tradition, treason: allotropes (or almost) confluents*

In this paper, I would like to make a very general reflection on the issues of its title. Therefore, nothing can be seen as an original contribution from innovative research. I will discuss some considerations about concepts and realities related to the theory and practice of translation to make it clear once again that both are completely indistinguishable. At best, all of this may help us to understand better the professional activity to which, more occasionally or systematically, we dedicate: translating.

Keywords: translation; tradition; treason; Catalan translation

Sumari

1. Al·lotropismes	5. Traducció catalana i interposició
2. Desplaçament, traducció	6. Traïció
3. Traducció i filologia	Coda
4. Tradició	Referències bibliogràfiques

[...] esta modesta ocupación que es traducir. En el orden intelectual no cabe faena más humilde. Sin embargo, resulta ser exorbitante [...] la traducción es un género literario aparte, distinto de los demás, con sus normas y finalidades propias. Por la sencilla razón de que la traducción no es la obra, sino un camino hacia la obra. (Ortega y Gasset [1937] 1983: 8, 64)

1. Al·lotropismes

Potser llavors convindria començar recordant, primer de tot, què entenem per al·lòtrop. Un mot grec que significa d'antuvi 'direcció' (τρόπος) 'altra' (άλλος). I de què ens servim per designar aquelles paraules que, tot i compartir la mateixa etimologia, han acabat evolucionant de manera diferent: bé per manlleu directe de la llengua originària, bé per adaptació del mot que en procedeix a les regles derivatives pròpies de la llengua receptora.

Pompeu Fabra (2010: 870) ja s'hi havia referit en un seu text de 30 de maig de 1908, on parlava dels anomenats mots «emmanllevats» (o *Lehnwörter*) i dels anomenats mots «hereditaris» (o *Erbwörter*). Però no és fins a unes converses filològiques escrites a cavall dels anys 1920-1921 que en va fornir una exposició més detallada. I així adueix a tall d'exemple: *estricte i estret, foli i full*, formes «que els francesos anomenen *doublets*, i nosaltres podem anomenar al·lòtrops o formes divergents» (Fabra 2010: 358).

La nòmina d'al·lòtrops (o *doublets*, *dobletes* en espanyol, *Scheidewörter*[!]¹ en alemany) pot ser llavors insospitadament extensa.

En alguns casos, la respectiva desviació formal i semàntica és mínima: *col·locar–colgar*, *repudiar–rebutjar*, *miracle–mirall*. En d'altres, ja en té més: l'esmentat per Fabra *examen–eixam* o el que resulta de la derivació de *nàusea* en *nosa*, per no dir res del que converteix un *porcus singularis*, és a dir, *singular*, en un *senglar*. I així fins a l'extrem hilarant de comprovar com dues realitats tan diverses com són una *simfonia* i una *samfaina* comparteixen ètim: συμφωνία.

Llavors, segons això, cabria parlar del grau més o menys acusat de confluència que poden revestir els al·lòtrops. Els que avui aquí ens han d'ocupar se situarien en un nivell mitjà. Així, la diferència formal, fonètica, entre *tradicció* i *traicció* és mínima (de *traditio*, a partir de *tradere*, 'lliurar', compost de *trans-*, 'més enllà', i *dare*, 'donar'); però no cal dir com és, en principi, d'aparentment extrema des del punt de vista semàntic.

Traduir difereix només parcialment, quant a l'origen, de *tradicció* i de *traicció*, perquè prové de *transducere*. Atès, però, el fet que en llatí, segons Gaffiot (1934: 1587-1588, 1592), els prefixos *trad-*, *trans-*, poden alternar indistintament, ens trobem que *traducció*, *tradicció*, *traicció* són enquadrables dins el mateix ampli

1. Si hem de fer cas del que llegim al *Diccionario de términos filológicos* de Fernando Lázaro Carreter (Madrid: Gredos, 1968), l'equivalent en alemany d'al·lòtrop o de doblet fóra aquest: *Scheidewort*. Una ocurrència terminològica —documentada enlloc més?— davant la qual el bon coneixedor d'alemany, sobretot si no el té com a llengua nadiua, no pot per menys d'insinuar un somriure picardiós...

espectre al·lotròpic força confluent:² aquell que indica passar d'unes mans a unes altres, d'una entitat a una altra, etc.

2. Desplaçament, traducció

Tots tres conceptes, així, acaben per conformar-se en una semblant dinàmica —ahora que la conformen—, i que possiblement és la que més ens diferencia de la resta de congèneres del regne animal: la capacitat de desplaçament.

O sigui, un sistema de comunicació apte a transmetre informació sobre aspectes, àmbits, propietats, llocs (propers, remots), esdeveniments (passats, presents, futurs), reals, possibles, imaginaris (Harris 1988: capítol 23).

Per il·lustrar-ho d'una manera elemental i plàstica: aquella diferència que fa possible que un gos, per més intel·ligent que sigui, se't quedi mirant el dit en lloc de guaitar cap on assenyala, cosa aquesta última que sí que és, en canvi, la que fem els humans.

És llavors, en el marc d'aquesta dinàmica a tres (traducció, tradició, traïció), en la qual, com veurem, si la tradició es mostra com a indefugible i la traïció com a indefectible, que la traducció pròpiament dita resulta la que es dreça ben bé com l'operació prèvia, omnipresent i omnioperativa.

Un dels autors que han reflexionat més i millor sobre la traducció no és precisament un escriptor o un traductor, sinó un antropòleg: Lluís Duch, que, en els seus estudis sobre el símbol i, doncs, sobre l'ésser humà no sols com a *homo sapiens*, *homo faber*, *homo ludens*, etc., sinó també sobretot com a *άνθρωπος συμβολικός*, ha deixat clar que la traducció —«l'estat natural de l'home» (Duch 2002: 170)— és «l'operació simbòlica per antonomàsia» (Duch 2002: 190); aquella que permet de sobreposar-nos a la inaccessibilitat de la immediatesa a còpia de «les mediacions i de les traduccions que sempre cal refer de nou» (Duch 1996: 259-260).

Com a exemple d'aquesta constatació, Duch esmenta, entre molts altres, el cas dels llibres de viatges de totes les èpoques i latituds: «imponents exercicis de traducció, d'apropament d'allò que es trobava allunyat i era estrany a allò que resultava més familiar i quotidià» (Duch 2002: 171).

Un exemple, aquest, sempre ampliable pel nostre compte amb la remissió a la narració de Borges «Del rigor en la ciència» (1971: 136): tot un imperi excel·leix tant en la cartografia que acaba sucumbint a la incapacitat de fer mapes a escala, és a dir, de traduir a paper l'àmplia realitat, de manera que la realitat, mecànicament duplicada, l'acaba devorant, el tal imperi.

Dues reflexions, ja del tot teòriques, en el mateix sentit, són la de Goethe i la de Genette; més genèrica i d'un abast referible a tota activitat humana, la del primer;³

2. Com és sabut, l'equivalent aproximat en alemany d'aquesta noció llatina de *trans-*, *trad-*, fóra *über-*, d'on en surt *übersetzen*, tant en sentit figurat (*der Dolmetscher übersetzt*) com —a còpia de separar la preposició del verb— en sentit literal (*der Fährmann setzt über*).
3. «Wenn wir von ein Phänomen aussprechen, beschreiben, besprechen, so übersetzen wir es schon in unsere Menschensprache. Was hier schon für Schwierigkeiten sind, was für Mängel uns bedrohen, ist offenbar» (Goethe 1902-1912: 39, 112).

més directament relacionable amb el *métier* propi del filòleg, del crític, de l'exegeta, la del segon.⁴

3. Traducció i filologia

Segons això últim, no ha de costar bo i gens convenir, amb Brioschi i Girolamo (1988: 49-52), que bé prou pot considerar-se la traducció com una operació primordialment filològica, en la mesura que, d'acord amb les aportacions de Gianfranco Contini esmentades pels dos autors susdits, ens ajuda a superar, per mitjà d'un nou text, la «diferencialitat» entre el text originari —de quan sigui i de qui sigui— i el seu actual destinatari.

Una altra cosa, llavors, és que, al marge d'aquesta dimensió omnímoda de la traducció, hàgim pervingut a l'últim a especialitzar-ne el significat habitual simplement en el fet de passar d'una llengua a una altra. I és arribats aquí que resulta oportú portar a col·lació el concepte igualment nuclear de tradició, indissolublement vinculat, també, amb allò que, en la definició canònica feta per Rudolf Pfeiffer ([1968] 1970), cal entendre per filologia: l'art [o, potser millor, la disciplina] de comprendre, explicar i transmetre la tradició literària [o, potser millor, la tradició textual].

4. Tradició

Tradició, doncs. Sense, en el sentit més etimològic del terme (vegeu *supra*), no hi ha lloc per a cap després. En l'antic, ja ho advertia Lucreci en el *De rerum natura* (I, 155-156): «Quas ob res ubi viderimus nil posse creari de nilo.»⁵

En el proppassat segle xx, unes quantes citacions d'entre milers poden ser aduïbles amb idèntic propòsit apodíctic, com la d'un Octavio Paz ([1974] 1983: 96) que afirma: «No me preocupa la rebelión contra la tradición: me inquieta la ausencia de tradición.»

Encara amb anterioritat, en un dels seus aforismes més reeixits, la d'Eugeni d'Ors ([1911] 2003: 773): «Fora de la Tradició, cap veritable originalitat. Tot el que no és Tradició, és plagi.» O sigui, en parafrasi col·loquial: tothom qui no sap de la literatura escrita amb anterioritat, està condemnat a repetir-la talment un lloro.

O, en una versió encara més primerenca i d'abast del tot genèric, l'afirmació atribuïda a Heinrich Heine segons la qual tothom qui ignora la història està condemnat a repetir-la.

Doncs sí. Veritats com el puny que haurien de servir a desmuntar les pretensions adàmiques de tants i tants d'escriptors i d'artistes. Creguts, com qualse-

4. «Les traits de rhétorique sont des collections d'exemples de figures suivis de leur traduction en langage littéral: «l'auteur veut dire ... l'auteur aurait pu dire...». Toute figure est traduisible, et porte sa traduction, visible en transparence, comme une filigrane, ou un palimpseste, sou son texte apparent» (Genette 1966: 211).
5. «Per això, quan haurem vist que no pot res ésser creat del no res» (traducció catalana de Joaquim Balcells, Barcelona: Fundació Bernat Metge, 1923: 5).

vol mec, a gratient o a la insabuda, que innoven des del no-res del seu magí i tot saltant-se la pròpia ombra: la de la tradició en la qual, si n'hi ha, i mal sigui a desgrat d'ells, inevitablement s'inscriuen.

4.1. Tradició traductòria catalana (en l'antic)

Ara: l'existència i la vigència d'una tradició, de tota tradició en l'àmbit que sigui, no significa que hagi perviscut sempre ininterrompudament.

La que ara i aquí, en aquest procés de transvasament d'una llengua a una altra, més ens interessa, la catalana, és d'una precocitat insòlita: en són algunes mostres la traducció pionera que, abans que a cap altra llengua, almenys en vers, fa Andreu Febrer (1429) de la *Commedia* del Dant; la de la Bíblia duta a terme per Bonifaci Ferrer, impresa a València el 1478 i de la qual no s'ha conservat cap exemplar per causa dels oficis habituals de la Santa Inquisició espanyola, la del Kempis (o *Imitatio Christi*), per Miquel Peres, altament representativa de l'anomenada valenciana prosa, i publicada el 1482, etc.⁶

Tradició traductòria, com igualment tradició literària, i tradició política, i tradició històrica en general, poc després estroncades. Prou que ho sabem.⁷

4.2. Tradició traductòria catalana (en època contemporània)

Ens situem ara però, fent un salt en el temps, a la segona meitat del segle XIX. Industrialització. Modernisme. Catalanisme polític. I un visionari, tanmateix capclar en segons quines qüestions com la que aquí ens ocupa, i compromès també a la seva manera en moltes altres: Joan Maragall.

En un seu discurs sobre «El catalanisme en el llenguatge», de 1893, inèdit en el seu moment, es manifestava en els termes següents:

El treball de traducció, quan és fet amb calor artística, suggereix formes noves; fa descobrir riqueses de l'idioma desconegudes, li dóna tremp i flexibilitat, el dignifica per l'altura de lo traduït, i en gran part li supleix la falta d'una tradició literària pròpia i seguida. De més a més, el posa en contacte amb l'esperit humà universal i li fa seguir la marxa amb ell. (Maragall 1981: 789)

6. Per a una visió panoràmica solvent i actual de les traduccions catalanes durant l'Edat Mitjana, vegeu les aportacions de Lluís Cifuentes, Josep Pujol i Montserrat Ferrer a *Història de la Literatura Catalana. Literatura medieval (II). Segles XIV-XV*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana i Editorial Barcino, 2014, p. 117-183.
7. Una manera de relativitzar el plany jeremíac que n'ha derivat, d'aquest tall sobtat, és parlar en el que, al capítol 3 del seu estudi sobre *The Renaissance* (1987), apunta Peter Burke sobre les limitacions de l'anglès de mitjan segle XVI per traduir-hi satisfactòriament el *Libro del Cortegiano* (1528), de Castiglione. O, encara, més a tocar del nostre interès proper, tot i no tenir a veure pròpiament amb la traducció: «A França, el primer llibre de filosofia escrit en vulgar fou el *Discours de la methode* [1637] de Descartes; la llengua catalana, tres-cents cinquanta anys abans, havia ja donat a Europa la prova de la seva capacitat, poc comuna, d'expressar lògica i filosofia» (Vassalls 1975: 33). I és que les llengües, totes, amb tot el que hi va aparellat, adés pugen, adés baixen...

I, conseqüent amb ell mateix, el bon Maragall s'esplaiava en una carta al seu amic Joaquim Freixas, de 15 d'octubre de 1898, amb motiu de l'èxit obtingut per la representació pocs dies abans de la traducció que havia fet de la *Ifigènia a Tàurida*, de Goethe, tot dient-li:

Gràcies per la teva felicitació sobre lo d'*Ifigènia*. Crec que es fa un gran bé an el catalanisme ennoblint-lo introduint-hi obres mestres com la de Goethe: i em sembla que aquesta vegada el cop no ha sigut en va. Per la *high life* que va assistir al Laberinto [als jardins d'Horta], allò fou com una espècie de revelació de que el català, aplicat a coses grans, no era ordinari. Avant i fora. (Maragall 1981: 977-978)

Recurs, doncs, a les traduccions per reprendre la tradició literària en general interrompuda de feia segles; també, òbviament, per sobreposar-se a la diglòssia establerta en l'endemig i àdhuc per superar-la.

Tot en la teoria com en la pràctica de Maragall, a desgrat de les múltiples limitacions individuals com col·lectives a què es va haver d'enfrontar, semblen auspícis d'allò que dècades després, des del sintètic rigor acadèmic, han formulat estudiosos com George Steiner (1999: 127): «La traducció és l'oxigen de les comunitats de parla limitada i les tradicions oblidades». O com, més extensament, ho ha formulat Itamar Even-Zohar:

Through the foreign works, features (both principles and elements) are introduced into the home literature which did not exist there before [...] It is clear that the very principles of selecting the works to be translated are determined by the situation governing the (home) polysystem: the texts are chosen according to their compatibility with the new approaches and the supposedly innovatory role they may assume within the target literature. What then are the conditions which give rise to a situation of this kind? [...] a) when a polysystem has not yet been crystallized, that is to say, when a literature is «young», in the process of being established; b) when a literature is either «peripheral» (within a large group of correlated literatures) or «weak», or both; and c) when there are turning points, crises, or literary vacuums in a literatura. (Even-Zohar 1990: 47)

D'aquestes observacions, com de tantes altres en una línia semblant dins el context històric corresponent —sobretot si es tracta d'un de tan trasbalsat i discontinu com el català— sempre se'n pot deduir, entre d'altres certes, el que feia avinent Francesc Parcerisas:

«La traducció no és, doncs, mai, innocent», per tal com «allò de què la traducció ens parla no és de la competència o incompetència filològica del traductor, sinó dels estímuls i normes socials, polítics, ideològics dins els quals s'inscriu una determinada pràctica», de manera que «una política de traduccions no és mai un caprici, o una meditada programació plena d'intencions bones, sàvies i pures, sinó també l'acceptació dels equilibris diversos que hi intervenen —equilibris econòmics, acceptació del públic, competència del mercat...» (Parcerisas 2013: 83, 128, 186; vegeu també Parcerisas 2009: 260).

Doncs igualment sí. Només que, per corroborar-ho, sempre podríem emprar l'argumentació *a contrario sensu*. La mateixa de què ens servim de vegades per explicar-nos, en àmbits altres que el de la traducció, la persistència, la validesa, la legitimitat d'una llengua com la catalana.⁸

Ja que, si la d'aquest país no fos tot això i molt més, per què l'han prohibida i l'han perseguida tant? —verbs malauradament conjugables en bona part encara en present.⁹

Centrem-nos però, breument, en el món de la traducció. En l'obstinat propòsit per ofegar-ne la tradició just represa en l'època contemporània. I fem-ho remeient-nos, en primera instància, a l'estudi capdavanter, de referència obligada, de Maria Josepa Gallofré (1991), en què ens assabenta que les «normas restrictivas en materia de idiomas regionales [del règim franquista] recolzaven de forma prioritària [...] en la prohibició de traduccions»; prohibició sostinguda «amb consistència com un dels perns de la seva política respecte a l'edició catalana», talment així «un senyal emblemàtic que, encara que només fos en el terreny literari, marcava la frontera que, als ulls del règim, havia de separar provincianisme i universalitat» (Gallofré 1991: 263-264).

I fem-ho també cridant igualment l'atenció sobre el conjunt d'aportacions aplegades a Vilardell (2016), com ara la de Mireia Sopena, que verifica que «la cùria no va ser menys indulgent amb el llibre religiós que el règim. Va ser, en tot cas, més discreta» (Vilardell 2016: 50).¹⁰

O com la del prologuista (i editor empresarial en aquest cas) Josep Massot i Muntaner, recordant que, a partir d'un moment donat, «la censura va considerar convenient d'autoritzar Edicions 62 a publicar traduccions en català d'obres considerades poc recomanables i que valia més que apareguessin en una llengua minoritària i amb pocs lectors que no pas l'espanyol» (Vilardell 2016: 7).

Una política pèrfidament concessionista de portes endins i aparentment netejadora de la cara del règim portes enfora,¹¹ en virtut de la qual era possible, segons apunta Jordi Cornellà-Detrell (Vilardell 2016: 100-101), citant un perio-

8. Demostració pràctica aplicada: suposem una —cada cop més— hipotètica Catalunya independent, on s'estableix a la Constitució que l'única llengua oficial hi és el català. Per afegir-hi a continuació —en traducció literal calcada de l'article 3.3 de la vigent *Constitución* espanyola del 1978— que «la riquesa de les distintes modalitats lingüístiques de Catalunya és un patrimoni cultural que serà objecte d'especial respecte i protecció». Com no s'exclamaria llavors l'espanyolia de sentir-s'hi lingüísticament discriminada! Com no reconeixeria, mal fos *a contrario sensu*, que la seva sacrosanta *Constitución* del 1978 no feia sinó consagrar la desigualtat absoluta entre les llengües de l'Estat!

9. La lapidària asseveració de Ricard Torrents és avui com sempre malauradament subscribible: «les polítiques de l'Estat espanyol no renuncien a l'assimilisme com a objectiu final» (Bacardí i Godayol 2010: 51).

10. L'obstrucció de versions bíbliques al català a càrrec del poder espanyol ja venia evidentment de molt abans: vegeu Parcerisas (2009: 49-75).

11. O per expressar-ho en termes de Francesc Parcerisas: «La possibilitat de publicar certs textos en català que encara no eren autoritzats en castellà responia a l'estratègia de penjar-se alguna medalla gràcies a edicions d'escassa circulació i d'un nombre ben escarransit de lectors.» (Bacardí i Godayol 2010: 27).

dista francès, que *La condició humana*, d'André Malraux, i *La nàusea*, de Jean-Paul Sartre, fossin prohibides en la traducció castellana, però no en la catalana.

Cirereta d'aquesta programació gens innocent és l'informe, del 1964, que publica Jordi Jané-Lligé (Vilardell 2016: 88) del censor d'*Un amor de Swann*, de Marcel Proust, obra que evidentment el zelós funcionari desqualifica per la seva «filosofia la mayoría de las veces no ortodoxa», però que n'autoritza la publicació perquè «si va a un dialecto, mejor que mejor».¹²

La consideració d'això tot plegat abona la pertinència de l'asseveració que, en el seu estudi introductor i a l'aplec de textos seleccionats sobre traducció, en fa Montserrat Bacardí:

Algunes altres idees que els traductors van formular en pròlegs, articles, memòries, dietaris o cartes versen més sobre aspectes de la llengua, la literatura, la sociolingüística, l'edició o a la història cultural del país que no pas, pròpiament, sobre la traducció. Testimonien, nogensmenys, l'evolució i les peculiaritats de la disciplina en aquest període convuls. (Bacardí 2012: 87)

Doncs això mateix. Parlar de i sobre traduccions en aquest país sempre és molt més que parlar simplement del noble *métier* justament ponderat per Ortega y Gasset (vegeu citacions a l'encapçalament d'aquest article).

5. Traducció catalana i interposició

El fet, però, és que, a una llengua subordinada al poder d'un Estat hostil i al seu hegemonisme lingüístic, no li cal cap dictadura per veure's igualment sotmesa a un doble procés de residualització funcional i de deturpació formal que, òbviament, també incideix d'una manera o una altra en allò que s'hi tradueixi.

El concepte a tenir llavors en compte per explicar aquesta dinàmica substitutòria és el d'interposició, manllevat de la sociolingüística (Aracil 1983: 176; Murgades [2007] 2016) i aplicable tant a propòsit de la comercialització interferida pel mercat espanyol en la traducció catalana, com a propòsit de la resolució d'ocurrències lingüístiques a partir del model espanyol.

Pel que fa a exemples en relació amb el primer cas d'interposició, a banda els referits, derivats de la pràctica del poder polític, econòmic i editorial (Murgades [2007] 2016: 283-289), sempre es podria portar aquí a col·lació el testimoniatge, del 1979, d'un mestre de traductors, Feliu Formosa:

L'Agència Internacional Editors Co., en demanar-li Edicions 62 el dret per publicar en català les *Elegies de Buckow* i altres poemes de Brecht, contesta: «No se pueden autorizar contratos hasta tanto "Nueva Visión" de Buenos Aires haya publicado y vendido durante un año una edición muy amplia que están preparando.» No hi ha, doncs, una ignorància de la nostra cultura, sinó de la nostra *existència*. (Bacardí 2012: 299)

12. Sobre les mateixes raons d'aquesta permissivitat interessada, vegeu també Parcerisas (2009: 181-182).

En relació amb exemples del segon cas d'interposició, valgui ara i aquí fer breu esment d'uns quants, alguns de fets avinents per Murgades ([2007] 2016: 273-274), i altres de més recents, per bé que no menys il·lustratius.

Prescindim del que deu constituir una mostra d'interposició aquí i a tot arreu: el fet de traduir *Die Verwandlung* de Kafka no per «la transformació», com escauria, sinó per *La metamorfosi*, d'acord amb les primeres traduccions que se'n van fer al francès i a l'anglès.¹³

Remarquem, tanmateix, que la narració kafkiana *Ein Bericht für eine Akademie*, girada en la traducció catalana existent com *Un report per a una acadèmia*, va ser escenificada a mitjan anys vuitanta, de manera convincent, pel Talleret de Salt, amb el mateix títol que tenia en la versió espanyola; o sigui, sense l'article indeterminat de l'original i substituint *report* per *informe*. Una opció amb vista a captar més públic potencial?

I exclamem-nos, però, de l'atrocitat de traduir la famosa novel·la de Margaret Mitchell *Gone with the Wind* per *Allò que el vent s'endugué*, calc infame del títol en espanyol (*Lo que el viento se llevó*), en lloc d'haver-se servit de la forma més genuïna, planera i matemàticament acordada amb el nombre de síl·labes de l'original: *Endut pel vent*.¹⁴

Una solució traductòria igualment discutible és l'adoptada en el llibre de què es fa referència i citació poc més avall, el d'Avishai Margalit (2017). No es tracta d'entrar en la qualitat global de la traducció catalana, sinó de posar el focus en l'anostrament (anostrament?) que s'hi fa del terme alemany *unheimlich* (Margalit 2017: 94), el qual, independentment que en la llengua col·loquial es faci servir tant o més com en català fem anar l'adjectiu «al·lucinant», apareix girat aquí per «sinistre», que no és sinó manlleu del terme emprat per López-Ballesteros (vegeu més avall) en la seva traducció de Freud: *siniestro*.

I bé, si, com és prou sabut, *unheimlich* és el contrari de *heimlich*, que ve de *Heim* (allò propi de la llar, del que és conegut, de la terra natal), la traducció catalana corresponent hauria d'haver estat «basarda», «basardós», que és la mena de por suscitada i suscitable quan, tot d'una, un indret, una situació d'antuvi familiars, esdevenen hostils, en la realitat o simplement en l'aparença, però no per això amb menys d'esparrifança per a qui s'hi troba exposat.

6. Traïció

Si, d'acord amb el que hem apuntat a l'inici d'aquest escrit, *tradició* i *traïció* són al·lòtrops gramaticalment inqüestionables, aquesta última paraula —traïció— es presta també a ser-ho, tant per *Urherkunft* com per, sobretot per paronímia, amb

13. Disparitat —entre el significat del substantiu que fa de títol de l'original i el de la traducció que se n'ha generalitzat— ja degudament subratllada per Jordi Llovet en el pròleg a la traducció que va fer-ne per a Edicions Proa (1978).

14. Subsisteix el dubte de si va pesar en aquesta decisòria traductòria la voluntat de qui llavors era propietari i mecenes d'Aymà i Proa, Joan Baptista Cendrós: una cosa era subvencionar-ne la traducció i una altra exposar-se a perdre-hi diners si el títol no recordava el de l'espanyol, en la traducció i en la versió cinematogràfica que se'n va fer.

traducció. Així ho demostra la paronímia —o paronomàsia— italiana, repetida *ad nauseam*, de *traduttore, traditore*.

Ara, fins a quin punt és cert això que tot traductor traeix i que tota traducció és, doncs, una traïció? No pesa més en aquesta dita la màgia al·literativa que la veritat conceptual?

Doncs sí i no. Perquè, primer de tot, no s'hi val a confondre la «traïció» inherent a tota traducció —com ho és al capdavant a tot acte de llenguatge— amb error de traducció, perquè l'error de traducció no és cap traïció, sinó simplement això, un error, com tants altres que es cometen en tot enunciat lingüístic: per inèpcia, per badada, per ignorància.

I és que, en primera i en darrera instància, com remarca la saviesa popular, «qui té boca s'equivoca». Llavors, hem de deixar de tenir boca, per això?

Hem de deixar de traduir perquè sempre hi haurà ocurrència (fonètica, lèxica, semàntica, sintàctica, fraseològica) per a la qual no hi haurà equivalent exacte en la llengua d'arribada?

Un simple exemple, d'entre milers, pot bastar a il·lustrar-ho. És l'invocat per Ortega y Gasset (1983: 17-18) a propòsit del mot *Wald*, carregat en alemany de connotacions com mai no podrà reproduir el «bosque» espanyol, atesa «la enorme diferencia que entre ambas realidades existe». Doncs sí. És aquesta, com tantes altres, una qüestió més de *Sache* que no pas de *Wort*.

La traïció és així, doncs, en una mesura o altra, inevitable, indefectible. «Cap traducció, per sobre el nivell de la tautologia monosil·làbica o tècnica, no és mai perfecta. Ni tampoc cap comprensió entre parlants d'una mateixa llengua [no] és perfecta», ens adverteix Steiner (1999: 121), per reblar-ho categòric poques línies més avall: «sense la traducció viuríem cada u a caseta seva confinant amb el silenci».

En tot cas, per abonar aquesta indistriabilitat de traducció i de traïció, pot ser oportú de remetre's no sols a un teòric d'aquella, sinó també a un d'aquesta: Avishai Margalit (2017). El qual, entre d'altres aparents paradoxes, assenta com «si no hi ha amor, no hi pot haver traïció» (2017: 11), fins al punt que «la traïció és l'altra cara de la fraternitat» (2017: 17).

I bé, no ens ha recordat Simona Škrabec que la «xenofília» és «el motor dels traductors»? (Bacardí i Godayol 2010: 96). Es pot parlar pròpiament de traïció envers aquell amb qui no hi ha hagut amb anterioritat cap altra relació que la de la indiferència o la de l'odi?

I encara, per dir-ho imatjadament, el traductor és algú que basteix ponts entre l'una riba i l'altra de dues llengües diferents;¹⁵ no és, doncs, també equiparable al traïdor en la mesura que tant aquest com aquell intenten arribar a l'altre costat? (Margalit 2017: 300).

La traducció, doncs, com tota operació simbòlica —de la qual és sens dubte el llenguatge humà de la doble articulació la més complexa—, no és sinó una de tantes traïcions a cometre per fer mediatament present allò que és immediatament absent —segons la definició de símbol establerta per Lluís Duch (1999: 226).

15. És un «pontifex en el sentit etimològic de la paraula» (Udina 2010: 223).

O sigui, passar d'una llengua en principi desconeguda —absent— del lector a una altra que sí que li és familiar —present. Amb totes les renúncies que inevitablement en deriven.

Però potser millor il·lustrar aquest paquet teòric amb uns quants exemples que posen en relleu tres possibles menes de traducció-traïció, alhora també que deixen al descobert la solitud immensa a què sovint s'ha d'enfrontar tot traductor.¹⁶

A la narració *Der Heizer* («El fogoner»), incorporada després com a primer capítol de la seva novel·la *Amerika*, Kafka, per simple lapsus d'autor, posa en el braç dreçat de l'Estàtua de la Llibertat a la badia de Nova York una espasa (*Schwert*). Cal esmenar la plana a l'autor i traduir per «torxa»? Cal deixar-ho tal qual i exposar-se que el lector cregui que és el traductor qui ha fallat? Cal optar per una solució o l'altra i justificar-ne la tria amb una inoportuna nota a peu de pàgina que trenca la màgia del relat?

En el món germànic meridional, Praga llavors evidentment inclosa, s'hi havia generalitzat el gal·licisme *Trottoir*, després gradualment substituït en nom del purisme pel mot de nou encuny *Bürgersteig*. Kafka se servia, però, d'aquell, és clar (vegeu, per exemple, la narració *Hochzeitsvorbereitungen auf dem Lande*, «Preparatiu de noces a pagès»).

El traductor a una llengua amb greus problemes d'interferència com la catalana què ha de fer? Traduir fidelment barbarisme per barbarisme i, doncs, escriure *acera*? —amb gran escàndol del lector coneixedor de la normativa. O bé *en pro de*, en determinades circumstàncies, l'irrenunciable purisme, tirar pel neologisme *vorera*? —amb retret de qui posa la realitat de la llengua parlada (i, en aquest cas també, del text original) per damunt de tot.

La qüestió és sempre la mateixa. Posats a no poder eludir la traïció, a qui es traeix menys (o més) en aquests casos? A la llengua de pertinença? A la llengua d'arribada? A l'autor? Al lector?

Una ocurrència ben diferent, curiosa fins i tot, és la següent. El castellà (dit espanyol també) és una llengua feta i condreta i admirable per moltes raons. Però, ves, resulta que disposa d'una sola paraula (*sueño*) per indicar el que el català, amb significacions distintes, designa amb tres (el *son*, la *son*, el *somni*) i l'alemany, com tantes altres llengües, amb dues (*Schlaf*, *Traum*).

Ve llavors que a la tercera dècada del segle xx, possiblement per encàrrec d'Ortega y Gasset, Luis López-Ballesteros y de Torres va començar a traduir les obres de Sigmund Freud. Un bon traductor —com el psiquiatre vienès va saber apreciar i agrair.¹⁷

16. «Condemnat [el traductor] a prendre una decisió rere l'altre en l'elecció de les paraules, en la reproducció del to i de l'estil de l'autor original, només quan és invisible triomfa.» (Udina 2010: 223).

17. Vegeu les paraules d'elogi i de gratitud per la seva traducció a l'espanyol que, amb data 7 de maig de 1923, va adreçar Freud a López-Ballesteros: «Siendo yo joven estudiante, el deseo de leer el inmortal "Don Quijote" en el original cervantino me llevó a aprender, sin maestros, la bella lengua castellana. Gracias a esta afición juvenil puedo ahora —ya en edad avanzada— comprobar el acierto de su versión española de mis obras, cuya lectura me produce siempre un vivo agrado por la correctísima interpretación de mi pensamiento y la elegancia del estilo. Me admira,

Com calia resoldre, però, llavors, i més en una obra com la de Freud, l'anginosa confluència en un sol mot de realitats tan diverses com *Schlaf* —pura fisiologia— i *Traum* —psiquisme oníric? Doncs bé, López-Ballesteros va reservar *sueño* per a *Traum* i, per a *Schlaf*, va empescar-se la perfrasi *el reposo nocturno* (!).

Traïció? Doncs possiblement sí, però tanmateix operativa. Ves a saber quants lectors de Freud en espanyol han reparat que darrere aquest «reposo nocturno» allò que s'hi vol dir és simplement el que, en col·loquial d'ells, anomenen *sobar* (*clapar* en col·loquial català, *pennen* en col·loquial alemany).

Coda

Lliguem caps per acabar. Traduir és triar (mot aquest últim no pas al·lòtrop de cap altre, d'etimologia incerta segons que sembla, però que s'adiu amb el joc paronímic aquí proposat).¹⁸ I, com a professionals, esporàdics o sistemàtics, d'aquest ofici, triem conscients que, en traduir, traïm, com a preu, tanmateix irrenunciable, per preservar i transmetre una tradició que, si es dona, esdevé tan d'antuvi ineluctable com, també sovint, desitjablement transformable i, fins i tot, millorable.

Referències bibliogràfiques

- ARACIL, Lluís Vicent (1983). «Sobre la situació minoritària». A: *Dir la realitat*. Barcelona: Edicions Països Catalans, p. 171-206.
- BACARDÍ, Montserrat (2012). *La traducció catalana sota el franquisme*. Lleida: Punctum.
- BACARDÍ, Montserrat; FONTCUBERTA I GEL, Joan; PARCERISAS, Francesc (ed.) (1998). *Cent anys de traducció al català (1891-1990)*. *Antologia*. Vic: Eumo Editorial.
- BACARDÍ, Montserrat; GODAYOL, Pilar (coord.) (2010). *Una impossibilitat possible. Trenta anys de traducció als Països Catalans (1975-2005)*. Vilanova i la Geltrú: El Cep i la Nansa Edicions.
- BORGES, Jorge Luis ([1954] 1971). *Historia universal de la infamia*. Madrid: Alianza Editorial.
- BRIOSCHI, Franco; DI GIROLAMO, Constanzo (1988). *Introducción al estudio de la literatura*. Barcelona: Editorial Ariel.
- DUCH, Lluís (1996). *Mite i interpretació*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1999). *Simbolisme i salut. Antropologia de la vida quotidiana, I*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2002). *La substància de l'èfimer. Assaigs d'antropologia*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- EVEN-ZOHAR, Itamar (1990). «The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem». *Poetics Today*, 11(1), p. 45-51.
- FABRA, Pompeu (2010). *Converses filològiques*. A: *Obres completes*, 7. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

sobre todo, cómo, no siendo usted médico y psiquiatra de profesión, ha podido alcanzar tan absoluto y preciso dominio de una materia harto intrincada y a veces oscura.» (Freud 1970: [7]).

18. I és tot servint-se d'aquest mateix joc que Antoni Seva (1980) va escriure una interessant i del tot pertinent reflexió sobre el fet de traduir.

- FORMOSA, Feliu ([1979] 2012). «El present vulnerable. Diaris I (1973-1978)». A: BACARDÍ, Montserrat. *La traducció catalana sota el franquisme*. Lleida: Punctum, p. 296-299.
- FREUD, Sigmund ([1904] 1970). *Psicopatología de la vida cotidiana*. Madrid: Alianza Editorial.
- GAFFIOT, Félix (1934). *Dictionnaire illustré Latin – Français*. París: Librairie Hachette.
- GALLOFRÉ I VIRGILI, Maria Josepa (1991). *L'edició catalana i la censura franquista (1939-1951)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GENETTE, Gérard (1966). *Figures I*. París: Éditions du Seuil.
- GOETHE, Johann Wolfgang von (1902-1912). *Maximen und Reflexionen*. A: *Goethes Werke. Jubiläums-Ausgabe*. Stuttgart; Berlín.
- HARRIS, Marvin ([1971] 1988). *Culture, People, Nature. An Introduction to General Anthropology*. Nova York: Harper & Row.
- MARAGALL, Joan (1981). *Obres completes. Obra catalana*. Barcelona: Editorial Selecta.
- MARGALIT, Avishai (2017). *De la traïció*. Traducció de Josefina Caball. Barcelona: Arcàdia.
- MURGADES, Josep ([2007] 2016). «Dinàmiques de la interposició en el pas del particular a l'universal (i viceversa)». *Escrips sobre llengua*. Lleida: Pagès editors, p. 267-292.
- ORS, Eugeni d' ([31/10/1911] 2003). «Aforística de Xènius». A: *Glosari 1910-1911*. A cura de Xavier Pla. Barcelona: Quaderns Crema.
- ORTEGA Y GASSET, José ([1937] 1983). *Miseria y Esplendor de la Traducción = Elend und Glanz der Übersetzung*. Múnic: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- PARCERISAS, Francesc (2009). *Traducció, edició, ideologia. Aspectes sociològics de les traduccions de La Bíblia i de L'Odissea al català*. Vic: Eumo Editorial.
- (2013). *Sense mans. Metàfores i papers sobre la traducció*. Barcelona: Galàxia Gutenberg.
- PAZ, Octavio ([1974] 1983). *La búsqueda del comienzo (Escritos sobre el surrealismo)*. Madrid: Editorial Fundamentos.
- PFEIFFER, Rudolf (1970). *Geschichte der klassischen Philologie. Von den Anfängen bis zum Ende des Hellenismus*. Múnic: Beck Verlag.
- SEVA, Antoni (1980). «Traduir: traïr? Triar». *L'Espill*, 5, (primavera), p. 9-24.
- ŠKRABEC, Simona (2010). «Els herois de paper. Perspectiva històrica: narrativa». A: BACARDÍ, Montserrat; GODAYOL, Pilar (coord.) (2010). *Una impossibilitat possible. Trenta anys de traducció als Països Catalans (1975-2005)*. Vilanova i la Geltrú: El Cep i la Nansa Edicions, p. 79-106.
- STEINER, George ([1997] 1999). *Errata. Una vida a examen*. Barcelona: Proa.
- TORRENTS, Ricard (2010). «Traductologia “versus” literatures traduïdes i literatures traductores». A: BACARDÍ, Montserrat; GODAYOL, Pilar (coord.) (2010). *Una impossibilitat possible. Trenta anys de traducció als Països Catalans (1975-2005)*. Vilanova i la Geltrú: El Cep i la Nansa Edicions, p. 37-63.
- UDINA, Dolors (2010). «Reescriure l'altre: la professionalització de la traducció». A: BACARDÍ, Montserrat; GODAYOL, Pilar (coord.) (2010). *Una impossibilitat possible. Trenta anys de traducció als Països Catalans (1975-2005)*. Vilanova i la Geltrú: El Cep i la Nansa Edicions, p. 221-236.
- VASSALLS, Gerard (1975). *La ciència no pensa*. Barcelona: Edicions 62.
- VILARDELL, Laura (ed.) (2016). *Traducció i censura en el franquisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

